

بسم الله الرحمن الرحيم. اللهم صلى على محمد و آل محمد و عجل فرجه

گذری بر حقوق مالکیت معنوی

اهمیت حقوق مالکیت معنوی

برای روشن شدن اهمیت حقوق مالکیت معنوی مثالی می زنیم. مخترعی که اختراعی را به انجام می رساند، و نسبت به آن اختراع حق انحصاری دارد، آنچه در این میان برای وی اهمیت ویژه ای دارد این است که قانون از اختراع وی حمایت کند تا شخص دیگری از آن به نحوی از انحاء سو استفاده نکند. همانگونه که افراد تحت حمایت قانون از تعرض دیگران به اموالشان مصون هستند، در خصوص اختراعات نیز چنین است. اختراع یک مال است، چرا که خصیصه متداول مال را دارد: قابل انتقال است، ارزش اقتصادی دارد و می تواند داد و ستد شود. مخترع نیز مستحق حمایت قانون در برابر نقض یا هر گونه سو استفاده از حق اختراع وی توسط ثالث است. این حمایت باعث افزایش انگیزه برای مخترعین، مبتکرین، نوآوران، و موسسات تحقیقاتی است. علاوه بر این، حمایت از حقوق مالکیت معنوی می تواند زمینه رشد اقتصادی را نیز فراهم آورد. در همین مثال، اگر از حق مخترع حمایت شود، می تواند به اطمینان خاطر حق اختراع خود را به ثالث منتقل و درآمدزایی کند. مخترع گاهی عمری و هزینه های سنگینی برای پدید آوردن این نوع از دارایی صرف می کند. لذا بهره برداری از آنها و عرضه محصولات در فضای تجاری یکی از مهمترین دغدغه های دارندگان این نوع از دارایی هاست. اما این خواسته منطقی گاهی توسط دیگر اشخاص عملی می شود. چرا که در برخی از موارد دارنده حق مالکیت معنوی شخصا از توان مالی لازم برای تجاری سازی دانش فنی خود برخوردار نیست، لذا مجبور است یا از تولید انبوه اختراع خود چشم پیوشد یا تولید آن را به سرمایه گذاران با انعقاد قرارداد انتقال تکنولوژی یا دانش فنی بسپارد. همه این اتفاقات تنها در گرو حمایت از حقوق مالکیت معنوی است.

مفهوم حقوق مالکیت معنوی

«حق» را به تعابیر مختلفی تعریف کرده اند. در لغت از جمله به معنی راست و درست، عدل و انصاف، نصیب و بهره، ملک و مال آمده است.^۱ در اصطلاح حقوقی نیز تعاریف مختلفی آمده است که آوردن همه آنها ضرورت ندارد. از جمله اینکه حق توانایی خاصی است که برای کس یا کسانی نسبت به چیز یا کس اعتبار شده و به مقتضای آن توانایی می تواند در آن چیز یا کس تصرف کرده با بهره ای ببرد.^۲ همچنین آمده است: حق توانایی است که حقوق هر کشور به اشخاص می دهد تا از مالی مستقیم استفاده کند یا انتقال مال و انجام کاری را از دیگری بخواهد.^۳ پس می توان گفت: حق عبارت است از سلطه شخص بر چیز یا شخص دیگر. این سلطه، یعنی حق، قابل اسقاط و قابل انتقال است (به صورت قهری مانند فوت، یا ارادی مانند قرارداد).

^۱ فرهنگ معین (آنلاین): www.vajehyab.com

^۲ گرجی، ابوالقاسم، مقالات حقوقی، جلد اول، چاپ دوم، انتشارات دانشگاه تهران، ص 279.

^۳ ناصر کاتوزیان، مقدمه علم حقوق

«مالکیت» نیز در اصطلاح حقوقی به معنی حق استعمال و تصرفات به هر صورت از سوی مالک در ملک و مال خود به جز مواردی که در قانون استثنا شده باشد، آمده است.^۴ هر گاه مالکیت به صورت مطلق استعمال شود، منظور مالکیت عین است. با این حال، مالکیت منفعت هم قابل تصور است، مانند اجاره.^۵ بعلاوه در زمان حال، گاهی مالکیت بر فعالیت فکری انسان نیز استعمال می شود که نه منفعت رایج می توان نامید و نه عین.

«معنوی» نیز در لغت منسوب به معنی، باطنی، حقیقی معنی شده است.^۶ در اصطلاح حقوقی به آن دسته از موضوعات مالکیت گفته می شود که محصول فکر و اندیشه انسان است.

با توجه به توضیحات فوق، حقوق مالکیت معنوی که در صدد حمایت از مصادیق فوق که جملگی محصول فکر و اندیشه انسان است و گاهی از ارزش اقتصادی ویژه ای برخوردار است، عبارت است از حقوق ناشی از تولیدات فکری در زمینه های صنعتی، ادبی، هنری، و علمی.

در اینجا لازم است دو نکته ذکر گردد:

1. در خصوص «حقوق مالکیت معنوی» تعریف متفق القولی بین نویسندگان وجود ندارد و عمدتاً با ذکر مصادیق تبیین شده است. در قسمت بعد این موضوع بررسی می شود.
2. ممکن است سوال شود: آیا «حقوق مالکیت فکری» عبارت دقیق تری برای تبیین موضوعات این دسته از مالکیت است یا «حقوق مالکیت معنوی»؟ به نظر می رسد نمی توان در عمل بین مصادیق «معنوی» و مصادیق «فکری» تمیز جدی قائل شد و یکی را عام تر و گستره تر از دیگری تلقی کرد. چرا که حقوق معنوی مورد بحث همه ناشی از فعالیت های فکری است. با این حال به متابعت از قانونگذار مناسب است از اصطلاح «حقوق معنوی» استفاده شود، بدون اینکه به کارگیری از اصطلاح «حقوق فکری» به جد قابل خدشه باشد، هر چند به نظر نگارنده در رساندن مصادیق این نوع از مالکیت رساتر است! قانونگذار در ماده واحده ای منتشره در روزنامه رسمی شماره 16509 مورخ 12/09/1380 از اصطلاح «مالکیت معنوی» استفاده کرده است:

«ماده واحده - به دولت جمهوری اسلامی ایران اجازه داده می شود به کنوانسیون تاسیس سازمان جهانی مالکیت معنوی امضاء شده در استکهلم به تاریخ چهاردهم جولای 1967 میلادی برابر با بیست و چهارم تیر ماه سال 1346 هجری شمسی و اصلاحی بیست و هشتم اکتبر 1979 میلادی برابر با هفتم آبان ماه سال 1358 هجری شمسی مشتمل بر یک مقدمه و بیست و یک ماده به شرح پیوست ملحق شده اسناد مربوط را تسلیم نماید.»

نظام حقوق مالکیت معنوی در صدد حمایت از مالکیت مستقل است

برای تشریح هدف حقوق مالکیت معنوی باید بین دو نوع از مالکیت از نظر سبب ایجاد تفکیک قائل شد:

الف) مالکیت مستقل: مالکیت مستقل آن است که بدون وجود قرارداد یا عامل انتقال از ثالث مانند ارث به وجود می آید، مانند حیات مباحات.

^۴ لنگرودی، محمد جعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، جلد چهارم، گنج دانش، 1378، ص 3152 شماره 11850.

^۵ صفایی، سید حسین، دوره مقدماتی حقوق مدنی، جلد اول، نشر میزان، 1379، ص 170.

^۶ فرهنگ معین (آنلاین)

ب) **مالکیت انتقالی**: مالکیت انتقالی آن است که سابقا کسی مالک مورد انتقال بوده و اینک به موجب قرارداد یا دیگر عوامل انتقال به دیگر واگذار می شود.

نظر به این نوع از اسباب تملک و با توجه به اینکه اثر معنوی مانند کتاب، اختراع، سابقا نبوده و منشا تولید آن مستقل و توسط صاحب اثر است، لذا در حقوق مالکیت معنوی محور بحث حمایت از مالکیت مستقل است. بنابراین، هدف اصلی نظام حقوقی مالکیت معنوی این است که فارغ از هرگونه قرارداد، حقوقی را برای پدید آورنده اثر بشناسد که همواره همه افراد جامعه مکلف به رعایت آن باشند. به عبارت دیگر، این نظام در صدد آن است که این حق قانونی، مستقل از قرارداد و اراده افراد تحقق یابد. به عبارت دیگر، همانگونه که در حقوق سنتی، گاهی حق افراد مثلا بر عین و منفعت مانند صید مستقلا به رسمیت شناخته می شود، در حقوق مالکیت معنوی نیز هدف آن است که این حق (مانند حق تالیف، حق اختراع) مستقلا به رسمیت شناخته شود نه اینکه در زمان انعقاد قرارداد جهت انتقال آنها چنین حقی به وجود آید؛ بلکه قرارداد در این میان عامل انتقال این حقوق را بر عهده دارد، همانگونه که در مالکیت های سنتی مانند مالکیت یک باب خانه، قرارداد حق مالکیتی که قبلا به وجود آمده است را به طرف دیگر منتقل می کند و اثر انتقالی دارد.

مصادیق حقوق مالکیت معنوی: صنعتی، ادبی، هنری، نوین

حقوق مالکیت فکری معنوی تنها در صدد حمایت از اختراعات نیست، بلکه دامنه وسیعی از تولیدات فکری را در بر می گیرد. حمایت از مولف، موسیقی دان، فیلم ساز، تولید کننده بازی های رایانه ای، دارنده اسم تجاری، دارنده علامت تجاری، دارنده اسرار تجاری، دارنده دانش فنی، طراح طرح های صنعتی در قبال اثر تولید شده در زمره حقوق مالکیت معنوی قرار می گیرد.

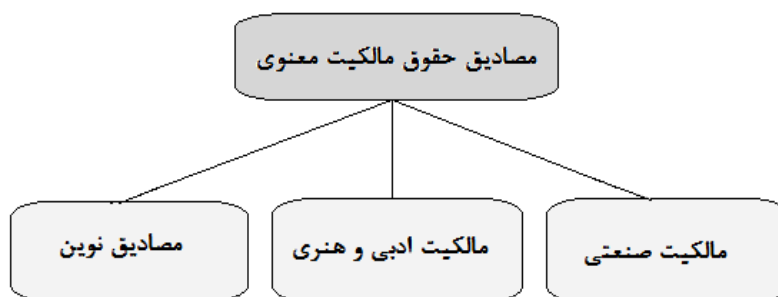
کنوانسیون تاسیس سازمان جهانی مالکیت معنوی، «مالکیت معنوی» را شامل موارد زیر می داند:

- آثار ادبی، هنری و علمی.
- نمایش هنرمندان بازیگر، صدای ضبط شده و برنامه های رادیویی.
- اختراعات در کلیه زمینه های فعالیت انسان.
- کشفیات علمی.
- طراحی های صنعتی.
- علائم تجاری، علائم خدماتی، نام های تجاری و عناوین تجاری.
- حمایت در مقابل رقابت نامطلوب.
- هر حقوقی که ناشی از مالکیت فکری در قلمرو صنعتی، علمی، ادبی و هنری باشد.

موافقت نامه مربوط به جنبه های تجاری حقوق مالکیت معنوی (تریپس) مالکیت معنوی را به انواع مالکیت های معنوی اطلاق می کند. حق کپی برداری، حمایت از اجرا کنندگان، تولید کنندگان صفحه گرامافون و سازمان های پخش کننده، علائم تجاری، نشانه های جغرافیایی، طرح های صنعتی، اختراع، طرح های ساخت مدار یکپارچه و حفاظت از اطلاعات افشا نشده از جمله مصادیق مالکیت های معنوی است.⁷

⁷ WIPO, Agreement between the WIPO and the WTO and Agreement on Trade – Related Aspects of Intellectual Property Rights, Geneva, 1997, P. 15.

برای بررسی منظم، مصادیق حقوق مالکیت معنوی را می توان در سه گروه کلی مورد بررسی قرار داد:

1. مالکیت های صنعتی

عمدتاً شامل اسماء تجاری، اسرار تجاری، علائم تجاری و صنعتی، حق اختراع، حق دانش فنی، طرح های صنعتی می گردد. طبق کنوانسیون پاریس در خصوص حمایت از مالکیت صنعتی، مالکیت صنعتی فقط شامل مصادیق شایع آن در صنعت و تجارت نیست، بلکه شامل مصادیق عام آن است؛ مانند رشته های صنایع کشاورزی، استخراجی، نساجی، کلیه تولیدات مصنوعی یا طبیعی مانند میوه جات، سبزیجات، غلات، و آب های معدنی. موارد دیگری نیز در کنوانسیون پاریس بیان شده است: ورقه های اختراع، نمونه های اشیای مصرقی، طرح ها و مدل های صنعتی، علائم کارخانه ها، علائم بازرگانی، علائم مرتبط با خدمات و اسم بازرگانی، مشخصات مبدا، نامگذاری اصلی جنس، جلوگیری از رقابت نامشروع⁸. تریپس نیز اسرار تجاری، طرح های ساخت مدارهای یکپارچه، نشانه های جغرافیایی را به مصادیق حقوق مالکیت صنعتی اضافه کرده است.⁹

حمایت از مالکیت صنعتی ارتباط تنگاتنگی با مقوله سرمایه گذاری، رشد اقتصادی و تجارت دارد. اگر انتقال گیرنده حق اختراع از ثبات اختراع (از نظر دارنده حقیقی حق اختراع) مطمئن نباشد، به قرارداد انتقال حق اختراع تن نخواهد داد و به سرمایه گذاری جهت تجاری سازی اختراع مبادرت نخواهد ورزید و نتیجه آن این است که همه جامعه از تولیدات فکری جدید محروم خواهد شد و هم صاحب حق از آن بهره نخواهد بود و هم دیگر فعالان دلسرد خواهند شد؛ و ای بسا جدال طولانی بین مدعیان دارندگان یک اختراع رخ دهد و هر یک، آن را منتسب به خود بدانند. لذا حمایت دقیق از دارنده حق اختراع با ثبت و اعلام آنها در چهارچوب قانونی یک امر بدیهی است. در دیگر مصادیق مالکیت های صنعتی نیز همین ضرورت جاری است.

مالکیت های ادبی و هنری

در تاریخ زندگی بشر، نوشتن و نقاشی عمر طولانی دارند، بر خلاف آثار سمعی و بصری که با پیدایش تکنولوژی ضبط و تکثیر به وجود آمده اند. اما در زمان حال، ابزارهای ارتباطی و تکثیری توسعه یافته اند؛ اگر در زمان قدیم در یک ماه به ندرت می شد ده جلد از یک اثر را تولید کرد، در زمان حال به مدد چاپخانه های پیشرفته به سهولت می توان هزاران جلد در طی یک روز تکثیر نمود. این تحولات بحث کسب در آمد از این طریق را نیز گسترش داده است به طوری که صنعت چاپ و نشر یکی از مشاغل مهم در هر کشوری است، امری که در زمان های قدیم موضوعیت

⁸ جلوگیری از رقابت نامشروع یعنی جلوگیری از فعالیت های رقابتی که با فعالیت های صادقانه در امور صنعتی و بازرگانی مغایرت دارد. (WIPO, General Information, Geneva, 1996, P. 13)

⁹ WIPO, Agreement between the WIPO and the WTO and Agreement on Trade – Related Aspects of Intellectual Property Rights, Geneva, 1997, P. 16.

نداشت. به موازات این تحولات، ضرورت حمایت از دارندگان آثار ادبی و هنری نیز برجسته شده است. حمایت از دیگر آثار هنری مانند فیلم و موسیقی نیز به همین نحو دارای اهمیت است.

یکی از محققان برجسته حقوق در خصوص مالکیت ادبی چنین آورده اند:

«این مالکیت مبین حق آفریننده اثر است، اثری که مخلوق هوش و اندیشه او است و به آفریننده اثر حق انحصاری بهره برداری را در مدتی محدود به او و به ورثه او می دهد. احساس این حق به بیش از هزار سال بر می گردد وقتی که گروهی از اعیان و اکابر طوس به اذن فردوسی در منزل او برای دیدار ختام شاهنامه رفتند به شوق استنساخ، از آن قلم از قلمدان بیرون کشیدند: فردوسی از اینکه از عمل سی ساله او به رایگان بهره برداری می شود سخت رنجید و گفت:

بزرگان و با دانش آزادگان نبشتند یکسر همه رایگان
نشسته نظاره من از دورشان تو گفתי بدم پیش مزدورشان!
جز احسنت از ایشان نبد بهره ام بگفت اندر احسنتشان زهره ام
سریده های کهن بسته شد و از آن بند روشن دلم خسته شد

ولی چون نیروی کار فکری تا قرن نوزدهم اندک و ناچیز بود آنرا به صورت قانون مورد حمایت قرار نمی دادند اما ازدیاد نفوس انسانی بر کره زمین و محدود بودن مالکیت اعیان در برابر مالکیت کار (از هر قبیل) راه را برای ورود مالکیت ادبی در صحنه قانون گشود. بر این اساس است که با توجه به داوری فردوسی سرقت ادبی سرقت حکمی است...»¹⁰

کلیه آثار سمعی و بصری (مانند موسیقی، فیلم، نمایش)، تجسمی (مانند اثر معماری، مجسمه سازی)، تصویری (مانند نقاشی، عکس)، مکتوب (مانند کتاب، رساله، مقاله، یادداشت، جزوه، سخنرانی، نمایش نامه، فیلم نامه، شعر، سرود) می باشد. علاوه بر این، حقوق جانبی یا مرتبط نیز در این قسم از مالکیت معنوی قابل حمایت است مانند حمایت از فرد یا گروه های خاصی که در زمینه فرهنگ، ایجاد سرگرمی و رسانه های گروهی فعالیت دارند؛ مانند هنرمندان اجرا کننده¹¹ (مانند بازیگران، هنرپیشگان، نوازندگان و خوانندگان، که اجراهای آنها مانند حقوق مولفین در آثارشان مورد حمایت است)، تهیه کنندگان محصولات صوتی¹² (که در قبال تکثیر غیرمجاز محصولات و فرآورده های صوتی مورد حمایت می شوند)، سازمان های پخش رادیویی و تلویزیونی¹³ (در مقابل استفاده غیرمجاز از برنامه هایشان مورد حمایت واقع می شوند).¹⁴ برای روشن شدن بحث مثالی می زنیم: فرض کنیم در یک دانشگاهی تدریس یک استاد ضبط می شود و در وب سیتی بارگزاری می شود. دو نوع حقوق مالکیت معنوی در اینجا متصور است:

¹⁰ لنگرودی، محمد جعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، جلد چهارم، گنج دانش، 1378، ص 3153 شماره 11854.

¹¹ Performers

¹² Producers of phonograms

¹³ Broadcasters

¹⁴ مریم السادات، آموزگار، آثار عضویت ایران در سازمان تجارت جهانی در خصوص حق مولف، پایان نامه دکتری دانشگاه تهران، 1382-83، ص 15-

1. حق معنوی مدرس بر نظریه های ارائه شده در تدریس یا روش به کارگرفته شده، اگر بدیع باشد یا برای اولین بار وی ابداع کرده و بدون دادن مرجع اصلی به اسم زده می شود.
 2. حق موسسه ضبط و تکثیر کننده تدریس یعنی دانشگاه.
- از دیدگاه فنی و دقیق، آنچه در حقوق مالکیت ادبی و هنری به طور خاص مورد حمایت واقع می شود حمایت از حق قسم اول است. اما آنچه که از نقض کپی رایت ضبط و تکثیر تدریس حاصل می شود در دایره حقوق مرتبط با حقوق مجاور با کپی رایت قرار می گیرد. با این حال، می توان گفت که در معنی وسیع مالکیت ادبی و هنری حمایت از هر دو نوع حق (اصلی و مجاور) را شامل می شود.

مصادیق نوین حقوق مالکیت معنوی

مانند حقوق بیوتکنولوژی، حمایت از اموال دیجیتال و انواع تولیدات علمی و هنری و ادبی در گستره اینترنت.

بیوتکنولوژی را می توان دانش یا فن استفاده از مواد طبیعی نظیر موجودات زنده یا بخش هایی از آن برای تولید فرآورده های مفید تعریف نمود.¹⁵ این دانش می تواند به ما کمک کند تا بتوانیم اجزای گیاهان، حیوانات، بذرها، سلول ها فرآورده های نو و مفیدی تولید کنیم و فرآیند تولید را تجاری سازی کنیم. با توجه به اینکه اختراعات در حوزه بیوتکنولوژی محصول فکر و اندیشه انسان است لذا در حوزه مالکیت معنوی قرار گرفته و ضرورت حمایت از آن روشن می گردد. حمایت از حقوق مخترعین حوزه بیوتکنولوژی یا اعطای پروانه اختراع یا عناوین مشابه صورت می گیرد. در بعد حمایت قانونی نیز اختراعات بیوتکنولوژی در گستره مصادیق اختراع به طور کلی قرار می گیرند و از حمایت هایی که از اختراع به عمل آمده برخوردارند. به همین دلیل طبق بند 1 ماده 27 موافقت نامه تریپس، اگر اختراع بیوتکنولوژی از سه ویژگی جدید، متضمن ابتکار و دارای کاربرد صنعتی برخوردار باشد قابل حمایت است. در همین راستا، دستورالعمل شورای اروپا نیز در بند 1 ماده 1 آن دولت های عضو را موظف کرده است تا از اختراعات بیوتکنولوژی حمایت کنند. همچنین در بند 1 ماده 3 آن به شرطی که سه ویژگی مذکور در فوق احراز شود، به اختراع بیوتکنولوژی ورقه اختراع صادر می شود. در مقابل، بند (د) ماده 4 قانون ثبت اختراعات، طرح های صنعتی و علائم تجاری موصوب 1386 حمایتی از مقوله بیوتکنولوژی ننموده و مقرر کرده است: «موارد زیر از حیطه حمایت از اختراع خارج است: ... (د) منابع ژنتیک و اجزاء ژنتیک تشکیل دهنده آنها و همچنین فرآیندهای بیولوژیک تولید آنها.»

مضاف بر این، امروزه با گسترش اینترنت، بحث از دارایی های معنوی و لزوم حمایت از آنها در فضای مجازی از اهمیت ویژه ای برخوردار است. ممکن است اسرار تجاری شرکتی از طریق هکرها به سرقت رود، یا دانش فنی استفاده از محصولی مانند یک نرم افزارها مورد سوء استفاده قرار گیرد. در این راستا، حمایت و ارزش گذاری از آنها نیز پررنگ تر می شود که لازم است به تفصیل مورد بررسی واقع گردد. از مصادیق دیگر اینکه اثر علمی (مانند کتاب و مقاله) شخصی در وب سایت ها بدون تحصیل رضایت دارنده آن بارگزاری و در دسترس عموم قرار داده شود که مصداق بارز نقض کپی رایت است. برعکس این موضوع نیز صادق است. به عنوان مثال ممکن است محتوی دیجیتالی بارگزاری شده در وب سایت ها مانند سخنرانی، تدریس، کتاب، مقاله یا دیگر آثار ادبی یا هنری، بدون تحصیل رضایت دارنده آنها به صورت مکتوب در آمده و تکثیر و توزیع گردد. این بحث در جایی پررنگ تر می شود که دارنده آثار به رایگان آنها را در اختیار همگان قرار داده است، اما ناقض حق معنوی استفاده تجاری از آنها به عمل آورد!

¹⁵ سعید حبیب، امکان صدور ورقه اختراع فن آوری زیستی و موافقت نامه راجع به جنبه های مرتبط با تجارت حقوق مالکیت معنوی (تریپس)، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره 60، تابستان 1382، ص 97.